

De kunsten en economische vrijheid

Enkele notities met betrekking tot de bruikbaarheid
van de neoklassieke prijstheorie en de Paretiaanse wel-
vaartseconomie toegelicht met behulp van voorbeel-
den uit de kunsten

Hans Abbing¹

In mijn onlangs verschenen boek *Een economie van de kunsten* ligt de nadruk op de verklaring van verschijnselen en veel minder op de legitimering van subsidies zoals dat wel het geval was in mijn eerder verschenen boek over hetzelfde onderwerp. Niettemin spitst Jan Willem Drukker (1989) in zijn in dit tijdschrift verschenen artikel over mijn nieuwe boek zijn kritiek toe op deze legitimering en mijn gebruik van de welvaartseconomie daarbij. Die kritiek is mijns inziens grotendeels onterecht en wekt misverstanden.² Daarom maak ik gebruik van het aanbod van de redactie om mijn visie op het gebruik van de welvaartseconomie nader toe te lichten. En omdat het relatief belangrijker, verklarende geeelte van mijn boek gebaseerd is op een betrekkelijk traditioneel neoklassiek uitgangspunt, leg ik eveneens wat dat betreft een korte verantwoording af. Bij de toelichting zal ik gebruik maken van voorbeelden die aan de kunst- en cultuursektor zijn ontleend en die in mijn boek uitgebreider worden behandeld.³

-
- 1 Hans Abbing is econoom en beeldend kunstenaar. De paginaverwijzingen in de tekst zijn naar Abbing (1989).
 - 2 Het artikel van Drukker bevat ook veel lovende zinneden. Het is bovenal erg leuk, ongeveer net zo leuk als mijn boek, en veel leuker dan dit artikel zoals de lezer zelf zal kunnen vaststellen.
 - 3 Dit artikel is slechts matig gedocumenteerd. Gedeeftelijk kan ik mij verschuilen achter de iets uitgebreidere literatuurverwijzingen in Abbing (1989). Maar dit geldt niet voor de nieuwe onderwerpen die ik aansnijd. Daarvoor excuses! Het is

1 De betekenis van de neoklassieke verklaringswijze is beperkt en neemt toe

Toen ekonomen de individuele voorkeur tot bouwsteen van hun positieve en normatieve theorie, respectievelijk de klassieke prijstheorie en de welvaartseconomie, maakten en daarbij het individu maximerend gedrag toedichtten, begingen ze enerzijds de onvergeeflijke blunder dit gedrag als algemeen geldend, tijdloos en welhaast aangeboren te presenteren, maar waren ze tegelijkertijd hun tijd vooruit. De wens van met name een opkomende liberale burgerij was de vader van de gedachte. Over het huidige realiteitsgehalte van de maximeringsveronderstelling kan men twisten, maar zeker is dat ze in betekenis toeneemt. Sinds de middeleeuwen vindt er in de westerse samenleving een nog steeds voortschrijdend proces van individualisering plaats. Enerzijds wordt dit proces gekenmerkt door een toenemende zelfcontrole. Het individu ontwikkelt een eigen geweten. De vele ge- en verboden die samenhangen met een steeds verder gaande arbeidsdeling en een steeds ingewikkelder economisch verkeer, waarbij de handelingen van de één van die van steeds meer anderen afhangen, worden ten dele geïnternaliseerd. Het individu houdt zich eraan, niet zozeer uit angst voor het geweld van kerk of vorst, maar uit zelfbeheersing. Het sociaal verkeer wordt daar eenvoudiger van (vgl. Abbing, 1989, 67 e.v.; Elias, 1939). Anderzijds staat in mijn visie tegenover deze door Elias beschreven last van het geweten de lust van de ervaring van eigen individualiteit, van een eigen authentieke smaak (77 e.v.). Het individu wordt 'iemand' los van de 'anderen'; hij heeft eigen voorkeuren en hij ontwikkelt vaardigheden in de uitoefening van zijn voorkeuren. Deze vaardigheid berust op een zekere mate van berekening, of met andere woorden maximerend gedrag. Ze is tijd- en groepsgebonden. Er is een soort 'spelzin' (sens du jeu) voor nodig die in opvoeding en onderwijs wordt aangeleerd als er ook aan een aantal andere voorwaarden is voldaan. Genoemd kunnen worden: het bestaan van impliciete spelregels of kodes die niet te veranderlijk mogen zijn⁴; het bestaan van instituties die het individuele risico verminderen zoals kollektieve arbeidsovereenkomsten en een stelsel van sociale zekerheid; en het bestaan van instituties die een zekere mate van economische stabiliteit tot gevolg hebben. Anders dan in het roulette spel krijgt het individu hierdoor de ervaring dat de gevolgen van zijn keuze niet volstrekt willekeurig zijn maar tot op zekere hoogte voorspelbaar. Bovendien

-
- 3 geen gevolg van luiheid of arrogantie, maar uitsluitend van een gebrek aan financiële middelen en daarmee tijd. Ik hoop in de toekomst nog eens in de gelegenheid te zijn om dit verzuim goed te maken.
 - 4 Dit zijn regels of kodes die gedeeltelijk samenvallen met de in de vorige alinea genoemde geïnternaliseerde ge- en verboden, maar er ook in het verlengde van liggen. Zonder 'geweten' à la Elias kan men niet deelnemen aan het sociaal verkeer zonder te kriminaliseren. Zonder kennis van deze spelregels is men slechts uitgesloten van de voordelen van een efficiënte deelname aan het economisch 'spel'.

hangt zijn leven er over het algemeen niet vanaf. 'Berekenend' gedrag heeft zin en is zelfs een beetje 'leuk'.⁵ Het geweldmonopolie van de overheid - in de zin van Elias (1939) - maakt anno 1990 een dergelijk sociaal kader mede mogelijk, en zo wint juist door dit monopolie de neoklassieke verklaringwijze aan betekenis.

In het verklarende gedeelte van mijn boek ga ik dan ook steeds uit van de veronderstelling van min of meer maximerend gedrag bij het individu met als gevolg concurrentie en monopolietendenties. Dat gedrag kan daarbij zeer wel betrekking hebben op status. Zo maak ik naar goeddunken gebruik van het gedachtengoed van de economie, sociologie en psychologie, maar alleen voorzover dit in grote lijnen te verenigen valt met deze veronderstelling. 'In grote lijnen', want gelet op het belang van genoemd sociaal kader veroorloof ik mij vrijheden die dogmatici binnen de economische wetenschap ontoelaatbaar zouden achten. Zo werk ik bijvoorbeeld het bestaan van bepaalde impliciete kodes of standaarden in het boek voor de kunstconsumptie nader uit (167 e.v.).

Over het oppervlakte van een tekening, het taboe op de poster en de aantrekkelijkheid van het kunstenaarsberoep. Aan het begin van mijn loopbaan als beeldend kunstenaar beging ik nogal eens de fout voor een tekening op klein formaat waaraan ik lang had gewerkt een hogere prijs te vragen dan voor een tekening op groot formaat waarmee ik veel korter bezig was geweest. Voor de aspirant koper bleek dit onverteerbaar te zijn. Dezelfde konsument die bij de keuze uit meerdere werkstukken van dezelfde of verschillende kunstenaars zeer wel in staat is talloze minitieuze inhoudelijke onderscheidingen te maken om ze op basis van zijn smaak tegen elkaar af te wegen, haakt wat dit betreft verontwaardigd af. Het is niet zo dat hij het niet begrijpt; hij wil het niet begrijpen. De prijs heeft voor hem met omvang te maken: de oppervlakte van een schilderij, de dikte van een boek, de lengte van een film. Kennelijk werkt de konsument bij de beoordeling van de prijs met betrekkelijk eenvoudige 'vuistregels' die alleen geleidelijk veranderen. Anders dan bij de 'naïeve' wijze van aankoop van een middeleeuwse marskramer of een tapijthandelaar in Marakech, is de hedendaagse westerse konsument in staat zijn besluitvormingsproces bij aankoop in een aantal opzichten drastisch te vereenvoudigen. Maar voor de kunstproductie en in het bijzonder voor de bestaansmogelijkheden van het kleinschalige technisch gereproduceerde produkt - bijvoorbeeld bepaalde boeken, films en geluidsdragers - kan het gebruik van dit soort vuistregels onaangename consequenties hebben. (167 e.v.)

5 Tot zover is deze alinea geïnspireerd door het kollege dat de franse socioloog Bourdieu op 18 december 1989 in Maison Descartes te Amsterdam gaf. Hij heeft me 'aan het denken gezet'. Mijn kennis van de franse taal is evenwel dermate slecht, dat ik de lezer helaas niet kan inlichten over het cinde van zijn verantwoordelijkheid en het begin van de mijne.

Dit soort vuistregels ontwikkelt zich wel, maar traag. Hetzelfde geldt voor een ander type vuistregel dat betrekking heeft op de produkten waar wel en waar niet over nagedacht hoeft te worden. De moderne konsument weet zijn keuzeprobleem namelijk verder te vereenvoudigen doordat hij over grote groepen produkten niet hoeft na te denken; ongeacht de prijs komen ze niet 'im Frage' vanwege de sociale groep waartoe men behoort (of vanwege de 'lifestyle' die men heeft 'gekozen'). Er bestaan vuistregels over wat men wel en wat men niet doet. Dat kan gedemonstreerd worden met het voorbeeld van de moderne, goedkope en druktechnisch hoogwaardige poster (met inbegrip van de reproductie op posterformaat). Ze is (of was) taboe bij zowel de geëde burgerij als bij de gewone man. Beide groepen hoeven er niet over na te denken; alleen originelen zijn aan de wand toelaatbaar. (De ook in Nederland nog zeer omvangrijke 'kunsthandel' - 153 e.v.- die zich op de gewone man richt en een eindeloze serie bloemschilderingen, landschappen, stadsgezichten en dergelijke verkoopt, wil nog steeds geen posters in de winkel: 'het haalt de zaak maar omlaag'. Hetzelfde geldt voor het betere galerie-circuit.) Niettemin verandert dit soort groepsstandaarden en prijs-kwaliteitsverhoudingen zijn daarbij op de lange duur zeker van invloed. Dat neemt niet weg dat er door dit soort standaarden verschijnselen optreden zoals 'traagheid', 'versnelling' en 'circulaire ontwikkeling' (167 e.v.) die op basis van een simpele neoklassieke benaderingswijze niet verklaard kunnen worden. Zo verspreidt de relatief goedkope poster zich min of meer sprongsgewijs door de maatschappij, van de middengroepen naar zowel de hogere als lagere lagen van de bevolking en van het relatief rijke Noord-Europa naar het relatief arme Zuid-Europa (153 e.v.). Gaat het bij de poster in de eerste plaats om een technische vernieuwing, bij de ontwikkeling van de kunst in het algemeen gaat het steeds eveneens om inhoudelijke vernieuwing. Groepsgewijze verzet en groepsgewijze acceptatie gekoppeld aan groepskonflikten zijn daarom sociale categorieën die als een rode draad door mijn boek geweven zijn.

Een ander voorbeeld van de enigszins afwijkende benadering is dat van de producenten in spe die zich niet uitsluitend laten leiden door winstverwachtingen maar ook door statusoverwegingen. Door ekonomen wordt dit niet ontkend. Niettemin blijft de systematische toepassing van een dergelijke zienswijze beperkt. In mijn studie heb ik die toepassing op diverse plaatsen noodzakelijk geacht. Zo is niettegenstaande het feit dat de hoogste beroepsinkomens binnen de kunsten voorkomen, het gemiddelde inkomen, zowel wat betreft de mediaan als het rekenkundig gemiddelde, relatief laag (124 e.v.). Dit neemt niet weg dat de toestroom naar (en vervolgens uitstroom uit) het beroep buitensporig groot is. Wenst men dit verschijnsel te verklaren op basis van winstverwachtingen, dan zou men de aspirant kunstenaar een excessieve gokkersmentaliteit gekoppeld aan een totaal gebrek aan informatie moeten toeschrijven. Ik verkies een verklaring waarbij de nadruk wordt gelegd op de enigszins dubbelzinnige, maar niettemin overwegend hoge

status van het beroep. De oorzaak hiervan ligt niet in een hoog gemiddeld inkomen en ook niet in een hoge graad van professionalisering, maar in genoemd individualiseringsproces waardoor authentieke arbeid een hoge status met zich meebrengt en daardoor zeer in trek is (77 e.v. en 125 e.v.). Het gaat hierbij niet om een futiliteit, maar om een verschijnsel met verstrekkende gevolgen. Zo mag de 'schuld' van de moeilijke beroepssituatie van de kunstenaar niet bij het publiek of de overheid gezocht worden. Omdat ook professionalisering (of monopolisering i.c. afscherming van het beroep zoals bij de medisch specialisten) bij kunstenaars vanwege economische redenen (130 e.v.) nauwelijks perspectief biedt, zal er in de voorzienbare toekomst ongeacht de omvang van de overheidssteun en ongeacht de omvang van de publieke vraag, die veel omvangrijker is dan wel wordt gedacht (152 e.v.), steeds een relatief aanbodoverschot en de daarmee verbonden relatieve armoede blijven bestaan.

2 Enig respect voor leders individuele voorkeur past bij onze tijd

In het voorafgaande heb ik enkele notities geplaatst bij het gebruik van de neoklassieke prijstheorie in het verklarende gedeelte van mijn boek. In het nu volgende zal ik hetzelfde doen ten aanzien van het gebruik van de Paretiaanse welvaartseconomie in het overigens minder belangrijke normatieve gedeelte.

Waren ekonomen hun tijd ver vooruit met hun irrealistische en a-historische veronderstellingen over de menselijke natuur, dat wil zeggen de homo-economicus, dan geldt dit bezwaar in mindere mate voor de normatieve welvaartseconomie. Omdat het niet in de eerste plaats om verklaring gaat, *mag* de wens om de individuele voorkeur te laten tellen de vader van de gedachte zijn; een wens waarvoor overigens a fortiori geldt dat ze het produkt is van het voortschrijdende individualiseringsproces. Daarbij wordt deze wens tegen het einde van de twintigste eeuw niet meer uitsluitend gedragen door de belangen en aspiraties van een beperkte opkomende burgerij, maar door steeds grotere groepen. Ook de recente ontwikkelingen in Oost-Europa getuigen daarvan. Ze laten bovendien zien hoezeer het verlangen naar een democratie op basis van stemrecht, waarbij derhalve iedere individuele *stem* telt, blijkt samen te gaan met een verlangen naar markt-democratie, dat wil zeggen vrijheid van konsumptie en produktie, waarbij ieders individuele *voorkeur* verondersteld wordt te tellen.

De Paretiaanse welvaartseconomie biedt een mijns inziens uitermate geschikte en nog niet overtroffen wijze van conceptualiseren, waarmee de discussie over het al dan niet laten tellen van de individuele voorkeur en over de verhouding tussen individuele voorkeur en marktdemocratie

nader gestructureerd kan worden.⁶ Daarbij wordt de aandacht onvermijdelijk gevestigd op de verdeling van eigendomsrechten, zodat ook de discussie daarover niet kan uitblijven.

Naar aanleiding van de discussie over het al dan niet laten tellen van de individuele voorkeur moet onmiddellijk aangetekend worden dat de veronderstelling van gegeven behoeften nooit als argument tegen het gebruik van de welvaartseconomie kan worden aangevoerd. Het is namelijk geen uitspraak over de werkelijkheid. Het is wel een normatief uitgangspunt: natuurlijk zijn de behoeften niet gegeven, maar helemaal of grotendeels sociaal bepaald⁷; niettemin 'willen we' dat ze tellen, dat ze serieus genomen worden en daarom worden ze tot uitgangspunt gekozen.⁸

Daarmee vervalt geenszins het recht of zelfs de noodzaak om op basis van een eigen verantwoordelijkheid van het uitgangspunt af te wijken. Leidt een dergelijke keus tot beleid dan is er sprake van merit-optreden en ontstaan er merit-goederen. Men treedt als het ware buiten de welvaartseconomie: de individuele voorkeuren tellen niet of slechts ten dele. Het is belangrijk dat de welvaartseconomie een kader en daarmee een begrenzing biedt. Dat geeft structuur aan de discussie.

Over het belang bij gesubsidieerde barokmuziek. Enkele uitzonderingen daargelaten (4) leiden merit-overwegingen ten aanzien van kunstprodukten in de westerse landen niet tot een beleid dat de consumptie- of produktievrijheid aantast. Ik zou het dan ook niet pikken als ik vanwege mijn leeftijd of sociale status alleen geluidsdragers met barokmuziek zou mogen kopen en geen reggae of heavy-metal. Dat neemt niet weg dat de beïnvloeding door middel van subsidiëring waarbij de consumptievrijheid weliswaar in takt blijft maar de voorkeur van de

6 Andere vormen van 'welvaartseconomie' zoals ontwikkeld door A. Burk, P.A. Samuelson, J. de V. Graaff en anderen worden steeds gekenmerkt door het feit dat niet uitsluitend de individuele voorkeur telt, maar er bijvoorbeeld een kollektief subjekt wordt geïntroduceerd. Wat dat betreft zijn ze minder consequent en derhalve minder geschikt voor genoemde discussies. Overigens kan de Paretoïaanse welvaartseconomie bij de ongelimiteerde introductie van externe effecten en in aanwezigheid van bemoeizuchtige voorkeuren in theorie leiden tot de diktatuur van een enkeling, waardoor ze vanzelfsprekend haar geschiktheid voor welke discussie dan ook verliest. Toch pleit deze theoretische fijnslipserij mijns inziens niet tegen het gebruik van de welvaartseconomie, maar wel voor het selectief toelaten van externe effecten zoals dit verderop in dit artikel ook zal gebeuren.

7 Voor een minitieuus onderzoek naar de sociale bepaaldheid van de voorkeuren - ook met betrekking tot de kunsten - raadplege men Bourdieu (1979).

8 Het is hier niet de plaats voor een discussie over sociaal determinisme of de bestaansmogelijkheid van enige vrijheid of misschien liever 'kreativiteit' in de ontwikkeling van eigen voorkeuren. De huidige drang naar individuele vrijheid veronderstelt een geloof in de mogelijkheid van vrijheid dat op zichzelf weer historisch bepaald zal zijn; ik deel dat 'geloof'.

konsument niet meer uitsluitend 'telt', sedert de tweede wereldoorlog grote vormen heeft aangenomen bij de kunsten, bovenal de traditionele podiumkunsten. Gelet op de door de overheid beleden doelstelling, dit is opvoeding en spreiding, betreft het in welvaartseconomische zin merit-optreden. Maar willen we het beleid *verklaren* dan is het mijns inziens beter om te denken aan een ideologische verpakking van een geslaagde poging van de maatschappelijke bovenlaag tot herverdeling van eigendomsrechten ten eigen voordele.⁹

3 Bij een korrekt gebruik van de welvaartseconomie wordt de aandacht gevestigd op de verdeling van eigendomsrechten en daar niet vanaf geleid

De andere belangrijke veronderstelling op grond waarvan het gebruik van de welvaartseconomie wordt afgekeurd - zo ook door Drukker (1989, 21) -, dit is de gegeven verdeling van eigendomsrechten, vertegenwoordigt evenmin een uitspraak over de werkelijkheid. In dit geval gaat het niet om een normatief uitgangspunt, zoals bij de gegeven behoeften, maar om een werkhypothese. De voorkeuren ten aanzien van de verdeling zelf - bijvoorbeeld als kollektief goed - blijven in dit normatieve stelsel buiten beschouwing, omdat het stelsel anders overbepaald is en onwerkbaar wordt.¹⁰ Ze zijn niet onbelangrijk, voor verklaring net zo min als voor oordeelsvorming, maar ze blijven gescheiden van de overige voorkeuren. Voorzover ze gewenst of geacht worden tot uitdrukking te komen via een democratisch systeem, is dat via de stemrecht democratie. Er wordt dus niet beweerd dat de verdeling in werkelijkheid vastligt. Niets is minder waar. In de praktijk vindt er een voortdurende herverdeling plaats binnen het allokatieve proces en er buitenom. De herverdeling kan goed als het produkt van een continue machtsstrijd getypeerd worden. Monopoliseringstendenties zijn er een uiting van, evenals de voortdurende druk op de overheid met betrekking tot haar inkomensbeleid, subsidies en belastingen en bovenal haar jurisdictie inzake

9 Dit vindt plaats op basis van een ingewikkeld sociologisch mechanisme ten aanzien van ideologie en moraal dat resulteert in monopoliseringstendenties. Ik werk dit mechanisme in mijn boek nader uit (39 e.v. en 221 e.v.). Daarbij baseer ik mij onder meer op Bourdieu (1979) en De Swaan (1986).

10 Met behulp van 'trucs' zijn er wel pogingen ondernomen om deze 'overbepaaldheid' op te heffen teneinde de welvaartseconomie wel uitspraken te laten doen over de verdeling. Deze pogingen die veelal voortkomen uit idealisme of de voor ekonomen soms zo typerende blauwdrukdenkerij spreken mij niet aan. Ze getuigen van weinig realiteitszin, een zekere zelfoverschatting en wellicht zelfs een geringe schatting van de emancipatorische mogelijkheden van een stemrecht democratie.

eigendomsrechten.

De welvaartseconomie mag dan zelf geen uitspraken doen over de verdeling van eigendomsrechten, het aardige is dat het eigentijdse welvaartseconomische onderzoek vooral sedert de bijdragen van Coase (1960) en Demsetz (1967) wel steeds het belang van de eigendomsrechten en de keuzen daarin, dat wil zeggen van de jurisdictie, accentueert. Zo maakt het een behoorlijke slok op een borrel uit of de lucht van de vervuiler is en hij uitgekocht moet worden of van de 'gemeenschap' zodat de vervuiler gedwongen kan worden schadeloosstellingen te betalen of zijn gedrag aan te passen. Voorbeelden van het belang van eigendomsrechten en eventueel ingrijpen daarin binnen de kunsten geef ik in de laatste paragraaf. Hier is nog een tweetal aantekeningen op zijn plaats.

In de eerste plaats moet benadrukt worden dat steeds wanneer de overheid op basis van merit-overwegingen of ter korrektie van de nog te bespreken marktimperfecties door middel van subsidiëring, belasting of jurisdictie de allokatie van specifieke goederen beïnvloedt, dit een herverdeling van eigendomsrechten tot gevolg heeft. Gaat het om een herverdeling die niet overeenkomt met het gevoerde inkomensbeleid, dan neemt de overheid dit herverdelingseffect kennelijk op de koop toe, of probeert ze dit elders weer recht te zetten. (Maar, zoals gezegd, voor verklaring doet men er goed aan de bedoelingen van de overheid te wantrouwen. Ik noemde in dit verband reeds de subsidies aan de traditionele podiumkunsten.)

In de tweede plaats is het omgekeerd ook zo, dat steeds wanneer de overheid haar inkomensbeleid mede voert door middel van een beïnvloeding van de allokatie van specifieke goederen, bijvoorbeeld gezondheidszorg, onderwijs en huisvesting, ze deze goederen kennelijk verkiesst boven andere die ook algemeen gebruikt worden, zodat er tevens een merit-overweging in het geding moet zijn. Aan de ontoegankelijkheid van bepaalde goederen wordt zwaarder getild dan aan die van andere. Dat geldt veelal ook voor kunstproducten (225), maar gezien de effectiviteit van het beleid, zowel wat betreft de inkomensverdeling als de kul-tuurspreiding, blijft wantrouwen op zijn plaats.

Over armoede in de kunsten en misplaatst medelijden. Specifieke inkomensmaatregelen dragen vaak het risico in zich dat de remedie erger is dan de kwaal of het probleem verleggen en in feite instandhouden. Zo stelt Drukker - overigens ten onrechte - dat de eindkonklusie van mijn boek "ook anders had kunnen luiden: één van de meest zorgwekkende ontwikkelingen in de sektor van kunst en cultuur is de extreem ongelijke inkomensontwikkeling van kunstenaars, tengevolge van de toegenomen mogelijkheden op het gebied van de technische reproduceerbaarheid

van kunstwerken”¹¹ Omdat hij het woord ‘zorgwekkend’ gebruikt en schrijft dat “dit probleem tot het essentiële vraagstuk van een kunstbeleid zou moeten behoren”, ligt het voor de hand dat hij de overheid zou aanbevelen specifieke inkomensmaatregelen te nemen. Voorbeelden van een dergelijk beleid kennen we echter al: onder meer de inmiddels opgeheven Beeldende Kunstenaars Regeling. Deze leidde uitsluitend tot een verschuiving van het probleem. En gelet op de reeds genoemde aantrekkelijkheid van het beroep en de slechte mogelijkheden tot afscherming van de markt, is het dan ook verklaarbaar dat de omvang van de beroepsgroep zich slechts aanpaste, het relatieve aanbodoverschot bleef bestaan en zo ook - net buiten de grenzen van de BKR - de armoede en de frustraties. Na afschaffing is er geleidelijk een nieuw evenwicht ontstaan met een ongeveer even groot aanbodoverschot, evenveel armoede, maar een wellicht iets lager frustratieniveau.

4 Respekt voor de Individuele voorkeur kan tot korrekte van de markt leiden

Tallose boeken zijn er volgeschreven over de vele redenen waarom een vrijwerkende markt vaak geen recht doet aan de individuele voorkeuren, zoals in het geval van marktimperfekties. De makro-economische redenen, die veelal te maken hebben met ontwikkelingen in genoemd sociaal kader welke tot een zekere mate van onvoorspelbaarheid op mikroniveau en daarmee instabiliteit op makroniveau leiden, zijn het gewichtigst. Op grond ervan wordt veelal betrekkelijk algemeen ingrijpen in de markt wenselijk geacht. Op mikro-economisch niveau leggen de redenen die verband houden met het bestaan van kollektieve elementen, i.e. kollektieve goederen en positieve en negatieve externe effecten, mijns inziens het meeste gewicht in de schaal. Het belang van de discussie over de implicaties van het bestaan van negatieve externe effecten wordt inmiddels voldoende onderkend. Ik beperk me daarom tot enkele notities met betrekking tot positieve externe effecten en kollektieve goederen. Sommige ekonomen schijnen te denken dat aan de aanwezigheid van een kollektief goed of positief extern effect automatisch een recht op financiering of subsidiëring door de overheid ontleent kan worden. Dit klinkt ook door bij Pen (1982). Hij meent dat ik cultuur als een

11 Ik vind deze ontwikkeling allerminst ‘zorgwekkend’. Er is niets op tegen als tenminste een klein groepje kunstenaars een paar centen verdient. De armoede aan de basis wordt daar niet groter van. Zorgwekkend zou het zijn als de werkgelegenheid in de sektor blijvend door de toenemende technische reproductie zou zijn afgenomen. Maar ik toon juist aan dat in de meeste deelsektoren de complementariteit in de concurrentie tussen ‘levend’ en ‘ingeblikt’ op den duur de doorslag blijkt te geven en niet de substitutie (144 e.v.).

kollektief goed beschouw, wat tot een 'formidabele opzwellung van de kulturele overheidsbestedingen kan leiden'. Vervolgens wijst hij de koppeling van cultuur en kollektief goed af. Ze zijn vervolgens beducht voor een onbepert toenemende stroom van subsidies gekoppeld aan een grenzeloze bureaukratie, en daarom zijn enkelen van hen eisen gaan stellen aan de meetbaarheid van de omvang van de publieke waardering, i.e. de imaginaire bereidheid tot betalen, voor het kollektieve goed of het externe effect. Bij een deel van de veronderstelde kollektieve elementen is dat een redelijke eis: via omwegen kan deze omvang (nu of binnenkort) min of meer achterhaald worden. Maar voor een grote groep kollektieve elementen kan worden aangetoond dat een dergelijke meetbaarheid nimmer tot de mogelijkheden zal behoren, zonder dat ze daarom minder gewichtig zijn (vgl. Abbing, 1978, 105 e.v. en 172 e.v.; Abbing, 1979, hoofdstuk 6). De bepaling van de omvang van de publieke waardering is derhalve zaak van discussie en politieke besluitvorming, waarbij tevens gelet kan worden op het feit dat veel kollektieve elementen ook zonder ingrijpen al in meer of mindere mate totstandkomen. Dat laatste zien ekonomen nogal eens over het hoofd; vandaar hun overdreven bezorgdheid. Een automatisch recht op overheidsfinanciering is misplaatst. In mijn boek geef ik een aantal voorbeelden (15 e.v.); hier volsta ik met een enkele vermelding.

Steeds moet bedacht worden dat het externe effect in het kielzog van een of meer individuele goederen ontstaat. De bereidheid tot betalen voor het individuele goed kan van dien aard zijn dat het politieke oordeel er op neer kan komen dat ook de veronderstelde voorkeuren voor het externe effect 'voldoende' gehonoreerd worden.

Bovendien doet zich in onze statusmaatschappij, in het bijzonder in de cultuursector, het interessante verschijnsel voor dat het externe effect van het individuele goed door de koper van dit goed op zijn beurt weer als individueel goed kan worden ervaren. Anderen profiteren van het aanzicht van de fraaie grachtengevel, maar de eigenaar profiteert op zijn beurt van andermans bewondering en heeft daarom meer geld over voor zijn woning. Dit mechanisme dat als een rode draad door mijn boek loopt en dat in meerdere of mindere mate typerend is voor alle koopgedrag en dit ook altijd zal blijven, maakt het de overheid mogelijk terughoudend en vooral selektief te zijn als het om marktkorrektes gaat. In andere gevallen heeft het verschijnsel van concurrentie een tegenovergesteld effect: het leidt tot internalisering, dat wil zeggen het verkoopbaar maken van een voorheen extern effect. Deze neiging van 'de markt' staat tegenover genoemde exhibitionistische neiging. Beide treden naast elkaar op, al wisselen ze in historisch perspectief qua belang nogal eens van plaats. Om te kunnen internaliseren wordt herhaaldelijk de hulp van de overheid ingeroepen teneinde door jurisdictie de eigendomsrechten op de 'goede' plaats te krijgen. Auteursrechtwetgeving is een goed voorbeeld. (Maar de overheid kan het middel van internalisering door het schuiven met eigendomsrechten ook aanwenden om een bestaand ex-

tern effect juist overeind te houden. Zo heeft de overheid in de periode dat ze zich terecht zorgen maakte over de Amsterdamse gevels, deze soms onteigend om ze vervolgens gratis in gebruik te geven aan de eigenaar van het pand onder voorwaarde van goed onderhoud.) In de praktijk van het economisch verkeer komt de neiging tot internalisering bijna altijd neer op privatisering: de gevel mag alleen nog tegen betaling bewonderd worden. Zolang de eigendomsrechten van de grond voor het huis niet aan de eigenaar van het pand toebehoren, kan dat niet. Maar bij Slot Loevestein is het al anders. En gezien het toenemend aantal manifestaties - van concerten tot beeldtentoonstellingen - in de anderszins of voorheen openbare ruimte waarvoor betaald moet worden, is de overheid kennelijk behoorlijk in de weer met 'onze' eigendomsrechten. De overheid staat hierbij onder druk van 'de markt', maar kan in principe proberen voorkeuren met betrekking tot omvang en gebruik van de openbare ruimte, de financiële middelen, de mate van bureaucratie en de inkomensverdeling tegen elkaar af te wegen.

De markt 'kan' veel meer externe effecten, maar ook kollektieve goederen 'aan', dan men soms geneigd is te denken. Wat betreft de laatste kan nog gewezen worden op het belang van de vrijwillige actie: dat strekt zich uit van ons draaiorgel tot bijvoorbeeld de stichting voor de Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek (CPNB).¹² Over wat de markt niet 'aankan' kan men van mening verschillen, maar ik heb in mijn boek aannemelijk proberen te maken dat bepaalde positieve effecten van de kunstproductie op dit moment onvoldoende binnen de werking van de markt worden geëffektueerd en gehonoreerd. Dat is toch nog een hele rij effecten, waarvan ik er op deze plaats een groep uitlicht, die verband houdt met de innovatie in de kunsten. Ze vertegenwoordigt mijn voornaamste argument voor overheidssteun aan bepaalde kunstvormen. Vreemd genoeg wordt deze kern van mijn betoog zelfs niet genoemd in Drukkers artikel. Op die wijze is het niet moeilijk kritiek te leveren.¹³

-
- 12 In het laatste geval wordt, zoals vaker gebeurd, het probleem van de 'free rider' overwonnen door koppelverkoop. Uitgevers en boekverkopers worden lid van de organisatie vanwege individuele voordelen; de kollektieve actie krijgen ze als het ware cadeau. In andere gevallen, zoals bedrijfsverenigingen en PBO's, verdwijnt de vrijwilligheid opnicuw door het schuiven en in dit geval inperken van de eigendomsrechten ten aanzien van het eigen bedrijf of beroep. Dit mag alleen uitgeoefend worden als men lid is van de betrokken organisatie. Op het gebied van de cultuur vertegenwoordigen BUMA en STEMRA interessante overgangsvormen.
- 13 Drukker (1989) keert de zaak zelfs om door te stellen dat ik "eerlijk genoeg ben om toe te geven dat de rechtvaardiging van een dergelijk beleid uit economische overwegingen staat of valt met de bereidheid de stelling te onderschrijven dat vernieuwing in de kunst een merit-goed is." Niets is minder waar. Over 'vervorming' gesproken.

Over kunstenaars als onbezoldigde uitvinders. De innovatie in de kunsten¹⁴ wordt, evenals die in een groot deel van de wetenschap, maar in tegenstelling tot die in de industrie, gekonfronteerd met de onmogelijkheid van patentering, dat wil zeggen er is geen octrooirecht. De kunstenaar en wetenschapsbeoefenaar kunnen zich op basis van het auteursrecht eigenaar noemen van de specifieke uitingsvorm waarin zij hun innovatie hebben gegoten, maar dat geldt niet voor de innovatie zelf. De stijlvernieuwing, de nieuwe zienswijze, het nieuwe paradigma is na openbaarmaking publiek eigendom. Daarbij kan het gaan om externe effecten met een enorme reikwijdte en maatschappelijke importantie (193 en 202). Maar ongeacht de omvang van de dikwijls aanzienlijke investering in tijd en geld kunnen de kunstenaar en wetenschapsbeoefenaar hun innovatie niet verkopen. Internalisering door wetgeving zou door de onmogelijkheid van genuanceerde criteria ofwel loos zijn of tot een verbod en daarmee maatschappelijke verstarring leiden. Bij het wetenschappelijke bedrijf heeft dit bijna over de hele linie tot financiering door de overheid geleid. Bij de kunsten is na langdurige perioden van maecenaat deze 'oplossing' van het probleem geleidelijk verlaten. De reden daarvoor ligt onder meer in het feit dat de originelen waarin de kunstenaar zijn innovatie heeft verpakt, soms, al dan niet na verloop van tijd, ook zelf in de smaak kunnen vallen en zo bij tijden een aanzienlijke financieringsbron kunnen opleveren. Dat het hier een allerm minst stabiele financieringsbron betreft is genoegzaam bekend - de redenen daarvoor zet ik in mijn boek uiteen. Als daarom bepaalde kunstvormen in bepaalde perioden overheidssteun nodig hebben en verdienen, dan is dat bovenal vanwege dit soort externe effecten.

5 Tot besluit

De welvaartseconomie biedt geen pasklare voorschriften. Omdat de omvang van de individuele voorkeuren voor veel kollektieve elementen zich niet leent voor objectieve meting, is de grens tussen merit-optreden enerzijds en het korrigeren van de markt teneinde deze voorkeuren voor kollektieve elementen recht te doen anderzijds niet scherp. Ook de vraag bij welke mate van ingrijpen deze voorkeuren 'in voldoende mate' worden gehonoreerd, kan om dezelfde reden in de praktijk niet ondubbelzinnig worden beantwoord. In beide gevallen is het een zaak van politieke discussie en overtuiging. De welvaartseconomie biedt daarbij een

14 Dit is geen fraaie uitdrukkingwijze, omdat kunst voor mij per definitie innovierend is (47 e.v.).

nuttige wijze van conceptualiseren, zodat de discussie gestructureerd kan worden. Bovendien vestigt ze sterk de aandacht op de verdeling van eigendomsrechten, waarmee het bezwaar van de a-historische benaderingswijze minder zwaar telt.

Als Drukker schrijft dat hij op basis van dezelfde argumenten - waarbij hij overigens mijn voornaamste argument negeert - tot de konklusie komt dat de kunstsubsidies ook wel wat minder mogen¹⁵, dan demonstreert hij daarmee dat ik erin geslaagd ben structuur in de discussie aan te brengen. Het toont allerminst, zoals Drukker beweert, de ondeugdelijkheid van de welvaartseconomische benadering zoals ik deze voorsta, aan.

Tot slot zou uit bovenstaande notities kunnen worden afgeleid dat de stemrecht- of parlementaire democratie in elk opzicht een superviserende rol over de marktdemocratie behoort te hebben: een soort suprematie van de één over de ander. (Daarbij zou dan het verlangen de bureaucratie binnen de perken te houden bij elke beslissing een eigen gewicht kunnen hebben.) Binnen het soort ethische discussie dat hier aan de orde is en waar de legitimering van overheidssubsidies deel van uitmaakt, is deze konklusie terecht. Deze discussies zijn niet helemaal onbelangrijk, maar gaat het om beschrijving en verklaring dan kan men slechts konstateren dat in hun feitelijk functioneren beide vormen van 'democratie' zowel mogelijkheden bieden tot uitoefening van een zo goed als ongebreideld 'recht van de sterkste' als tot emancipatie en echte democratisering. Wat betreft dit laatste zal in historische perspektief nu eens de één dan weer de ander voorop lopen. Gaat het om een democratische kunst, dan sla ik de mogelijkheden van de markt (de kommercie) op dit moment hoger aan dan die van de overheid met haar nog steeds zo elitaire kunstbeleid.

Literatuur

Abbing, H., 1978, *Economie en Cultuur*, Den Haag

Abbing, H., 1979, *Economics and Art*, (niet gepubliceerd, verbeterde versie van Abbing (1978), ter inzage bij: bibliotheek Boekmanstichting, Herengracht 415, Amsterdam)

Abbing, H., 1989, *Een Economie van de Kunsten. Beschouwingen over Kunst en Kunstbeleid*, Groningen

Bourdieu, P., 1979, *La Distinction; Critique Sociale du Jugement*, Parijs

Coase, R.H., 1960, The problem of social costs, *Journal of Law and Economics*, 3, 1-44 (herdrukt in Staaf en Tannian, 1972)

15 Door de titel van het artikel *Mag het iets meer zijn* suggereert Drukker dat ik een voorstander ben van een toename van kunstsubsidies in het algemeen. Dit is niet juist.

- Demsetz, H., 1967, Towards a theory of property rights, *American Economic Review*, 57, 347-359 (herdrukt in Staaf en Tannian, 1972)
- Drukker, J.W., 1989, Mag het iets meer zijn? De economische kunstgrepen van Hans Abbing, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 12(3), 9-22
- Elias, N., 1939, *Ueber den Prozess der Zivilisation; sociogenetische und psychogenetischen Untersuchungen*, Bern, heruitgave 1969 (vertaald als: Elias, N., 1987², *Civilisatieproces; sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*, Utrecht)
- Pen, J., 1982, Economische argumenten voor een royelere cultuurpolitiek, in: H. van Dulken e.a. (red.), *De kunst en het Geld*, Amsterdam
- Staaf, R.J., F.X. Tannian (eds.), 1972, *Externalities: theoretical Dimensions of Political Economy*, New York
- Swaan, A. de, 1986, *Kwaliteit is Klasse, de Sociale Wording en Werking van het Cultureel Smaakverschil*, Amsterdam